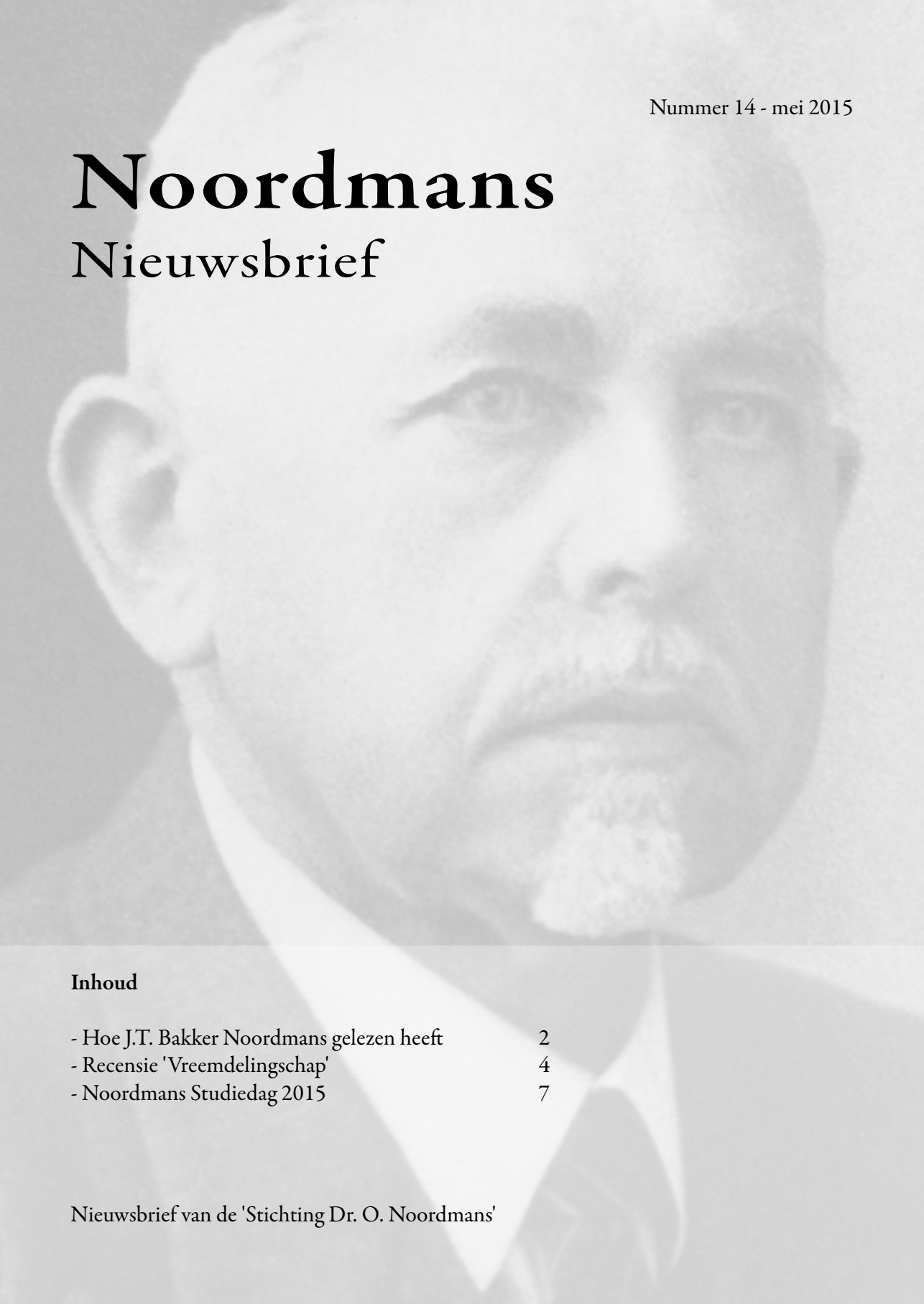

Nummer 14 - mei 2015

Noordmans

Nieuwsbrief

Inhoud

- Hoe J.T. Bakker Noordmans gelezen heeft	2
- Recensie 'Vreemdelingschap'	4
- Noordmans Studiedag 2015	7

Nieuwsbrief van de 'Stichting Dr. O. Noordmans'

Hoe J.T. Bakker (gest. 16 februari 2012) Noordmans gelezen heeft

door G.W. Neven

In Noordmans Nieuwsbrief 12 (2013) maakte ik kort melding van het overlijden van J.T. Bakker, van 1956-1988 als hoogleraar dogmatiek verbonden aan de Theologische Universiteit Kampen. J.T. Bakker was nauw betrokken bij de uitgave van Noordmans' *Verzamelde werken*. Voor Bakker zelf was Noordmans een belangrijk inspirator. Dit geldt voor Bakkers grotere studies over de systematiek van religieus spreken en denken; het geldt evenzeer voor de vele kleinere artikelen over de opbouw van het gereformeerde leven en over de taken van de kerk in leven van alledag. Een schets van hoe Bakker Noordmans gelezen heeft moet nog geschreven worden. De redactie van deze *Nieuwsbrief* heeft de aanvankelijke idee om al in deze Nieuwsbrief een impressie te geven van Noordmansreceptie bij J.T. Bakker laten varen. In het bestek van de *Nieuwsbrief* kan men veel beter Bakker zelf aan het woord laten. Hier volgt een gedeelte van de lezing die Bakker gaf ter gelegenheid van de presentatie van het eerste deel van de *verzamelde werken* in het najaar van 1978. Noordmans wordt geïntroduceerd als de helder ziende onder de Nederlandse theologen. Ik citeer het tweede deel van de lezing in haar geheel. Ik voeg er dan nog enkele opmerkingen aan toe.

Uit de lezing van J.T. Bakker:¹

'Wie alleen al het eerste deel ter hand neemt - praktisch geheel uit manuscripten samengesteld - stuit eerst op een verwarrende hoeveelheid: het denken beweegt zich in zoveel richtingen - die we dan straks weerspiegeld vinden in de brede opzet van heel het *verzameld werk*: Schrift,

dogma, kerk, cultuur, liturgie, geschiedenis, filosofie, noemt u maar op. U vindt het er. Het is deze veel- dimensionaliteit, die kenmerkend is. Niet in de zin van "kijk, ook dat beheerst hij" - dat zou al te kinderlijk zijn. Nee, in deze diepgang en breedheid wordt de eigenlijke figuur van dit theologiseren zichtbaar: de weigering om het denken, de theologie, het leven zelf en het menszijn te reduceren tot op een aantal formules. Dus: alleen door zich in al deze richtingen te bewegen kan deze theologie zich de ruimte veroveren, die ze nodig heeft om niet te verdrogen.

En wanneer - ook reeds in dit eerste deel - de gesprekken over de eeuwen heen gevoerd worden en de geschiedenis zo'n grote plaats inneemt, dan is dat niet maar omdat Noordmans erfgenaam is van de grote westerse culturele traditie van humaniteit en wetenschap. Ook dat! Maar de gestalten, waardoor hij dan geboeid wordt, dat zijn niet de toppen van de voltooide humaniteit, maar de mensen, die - Augustinus, Luther, Calvijn, Descartes - op de breukpunten staan, waar de behuizingen, waarin we schuilen, weggeblazen worden. Vanuit de leegte, de ruimte, die daar ontstaat spreken ze. En worden ook gehoord, omdat wij in precies diezelfde onbehuisheden en leegte verkeren. Daarmee krijgt dan de eigenlijke geschiedenis stem en wordt het gesprek over de eeuwen heen mogelijk. Dat komt, omdat het gesprek over de eeuwen heen voortzetting, afglans is van het gesprek dat God met zijn mensen voert. Door en in dat woord ontstaat het licht en treden de dingen dan ook aan het licht. Eén enkel citaat: "God schept zich gaarne wat licht voor Hij gaat werken. Dan heerst niet meer de determinatie, de descendentie, de degeneratie, maar de generatie, het scheppend Woord. Dan krijgen de machten van boven de overheid over de machten van het beneden."

¹ Te vinden in *Gereformeerd Weekblad* 1978, 264, 265. 1

(I/221) Dat is dat heldere zicht, waarin de werkelijkheid zich gaat profileren, kleur en klank krijgt. Een ruimte ontstaat, waarin gestalten opkomen en waarin de dingen hun gebondenheid en starheid verliezen. Overal in het leven heeft Noordmans gepeild het scheppende moment, waarin dit gaat gebeuren. Het moment kan in geen formule gevangen worden, door geen liturgie bezworen, door geen kerkvorm of traditie geconserveerd. Op dit punt ligt ook - bij alle nauwkeurigheid en consistentie, waarmee Noordmans denkt en werkt - zijn verzet tegen elke theologische constructie, waaronder het leven geprest wordt. En dat maakt hem ook, of liever dat houdt hem ook modern. Hij heeft de fragmentarisering van onze cultuur aan den lijve ervaren. Maar hij heeft die niet willen keren door een nieuwe synthese of een totalitaire remedie. Integendeel: van begin tot eind keert hij zich tegen alle sporen van totalitair denken in kerk, staat en cultuur. De sporen lopen van het verzet tegen de Kuyper van de Doleantie, via de waarschuwingen in de dertiger jaren tot aan het tekenen van het verbreken van Gods gestalte in de laatste grote meditatiebundel. Waar de schare geminacht of gemanipuleerd wordt ging hij in het verzet.

- Maar wat hebben wij aan '34? Of zelfs aan '56? Met wat voor verwachting is het hele werk aangepakt en doorgezet? Toch niet om alle aforismen eindelijk bij elkaar te hebben? Ook niet vanwege de stille hoop, dat er toch wel een markt voor zou zijn. Het eigenlijke plezier moet voor ons toch nog ergens anders vandaan komen. Dat je bezig bent niet maar met een stuk kerkgeschiedenis, maar met geloof en kerk en mens-zijn voor morgen.

Waarom dan? Ik noem in allerijl vier punten, die - zo voor de hand weg - mij wezenlijk lijken:

1. Helder kijken betekent: perspectief bieden. Doordat Noordmans tenslotte niet in het systeem huisde, maar tussen de levende gestalten rondging (en ook die uit het verleden behoren daartoe) kon en kan hij in de chaotisering, die wij meemaken, waarin elke echte verandering schijnt vast te lopen, toch een gat boren en zo uitzicht bieden. Dat heeft te maken met het gevecht tegen de ruimte- en ademnood, waar-

in wij bekneld zijn. Echt helder zicht betekent ook: het donker in het gezicht durven kijken.

2. Doordat Noordmans nooit de afronding van het systeem gezocht heeft - de kathedraalbouw van Barth was hem toch te massief - kunnen mensen van nu met hem mee bewegen, mee experimenteren. Het hele verhaal ligt naar voren open, als een gelijkenis. Misschien is voor een hoop mensen dit soort irreguliere dogmatiek nog wel de beste uitnodiging om ook nu nog aan dogmatiek te doen. Je hoeft je inventiviteit en vrijheid niet bij de deur af te geven.
3. Alle theologische begrippen worden bij Noordmans kritisch, *terwijl* ze op ervaringswerkelijkheid betrokken blijven. Ik vermoed, dat het juist deze dubbele karakteristiek is: het kritische én het op de ervaring betrokken zijn, dat we nodig hebben. Enkel met deze dubbele beweging kunnen we de traditie stem geven en tegelijk het leven open houden.
4. Tenslotte: we hebben in en om ons heen genoeg kortademigheid, mode en bevliegingen. Wat we nodig hebben is echte substantie en echte bemoediging. Ik zeg niet, dat het hier voor het oprapen ligt. Ook niet voor het overschrijven. Maar wel voor het opgraven. In die zin is ook met deel I nu of deel IX straks het werk niet afgesloten. Integendeel: het echte werk ligt vóór ons.

Maar daarom mogen we nú wel even pauzeren en vrolijk zijn!

In de vier punten waarmee deze lezing eindigt geeft Bakker aan in welk opzicht hij het theologiseren van Noordmans maatgevend vond. De formuleringen die Bakker gebruikt zijn niet van Noordmans maar van Bakker zelf. Zij laten zien wat volgens Bakker theologie is. Het volgende:

- helder zicht bieden
- een theologie bieden die in wezen verhalend is en dus altijd open naar morgen
- begrippen kiezen die zowel kritisch en onderscheidend als ervaringsbetrokken zijn.
- diep in traditie en cultuur graven om op die manier houvast te bieden in tijden die aan vluchtigheid zonder zin ten onder gaan.

Ik kan me een theologisch project voorstellen dat uitgaande van deze vier punten nog eens goed naar

Noordmans en diens receptie in het werk van J.T. Bakker kijkt.

Vreemdelingschap

door Jaap Doolaard

'De ongemakkelijke vreemde'

Dat is het thema van de Noordmans Studiedag 2015 op 18 juni a.s. (zie daarover meer elders in dit blad). Wie denkt er bij die titel niet aan de vluchtelingen die naar Europa komen en aan de dramatische omstandigheden waardoor dat veroorzaakt wordt en waarmee het gepaard gaat. De eeuwen door hebben mensen en gemeenschappen het altijd moeilijk gehad met het vreemde en de vreemdeling. Daar weten Joden alles van, maar dat is in de geschiedenis en ook vandaag de positie van christenen en van de christelijke kerk; bekend is de uitdrukking dat christenen wel 'in de wereld', maar niet 'van de wereld' zijn. Daarmee is iets aangegeven van de dubbelheid van het 'zelfverstaan' van christenen met betrekking tot hun leven in deze wereld. Waar het over Calvijn - overigens zelf zijn leven lang een 'vluchteling' - gaat en diens invloed staat op p. 174 van het door dr. Jan Dirk Wassenaar geschreven boek *Vreemdelingschap* te lezen: 'De zaak van het asielzoeken was, gezien de velen die in het midden van de zestiende eeuw (...) om hun overtuiging moesten vluchten, evenals vandaag, brandend actueel en calvinisten zouden in de zorg voor asielzoekers een voorbeeld kunnen nemen aan de man op wie ze zich zo graag beroepen.' (Herman J. Selderhuis) Mutatis mutandis gaat dit ook op voor hen die vluchten omwille van een beter leven en om te ontkomen aan ondraaglijke armoede.

De auteur en het boek

Voor de meeste lezers van dit blad is de naam

Wassenaar - een van de hoofdsprekers op de genoemde studiedag - bijna onlosmakelijk verbonden met Noordmans. Hij is dan ook een kenner van Noordmans' leven als geen ander. Hij is verder gewoon wijkpredikant, in deze tijd in elk geval een baan die grote inzet vraagt. Wie is dan niet verwonderd over zijn vruchtbare 'pen', al zal dat vooral een computer zijn. In de loop van de jaren heeft hij over tal van onderwerpen gepubliceerd in de vorm van artikelen en boeken. Zijn laatste pennenvrucht is dus een indrukwekkend boek dat de titel 'Vreemdelingschap' draagt en dat een 366 pagina's lang (incl. register) overzicht biedt van wat in kerk en theologie over vreemdelingschap is gezegd.

Hij heeft eerder over het thema geschreven, zij het kort, in een beschouwing in de *Noordmans Nieuwsbrief* van 2008 over het boek van dr. H.W. de Knijff uit 1995 *Tussen woning en woestijn. Milieuzorg als aspect van christelijke cultuur*. Wassenaar deed dat aan de hand van het begrip 'Vreemdelingschap'. Wellicht heeft toen al het idee postgevat om er een boek over te gaan schrijven. In verband met de toenemende 'minderheidspositie' van de kerk is het begrip z.i. met een opmars bezig, maar in de christelijke traditie heeft het altijd een grote rol gespeeld.

Hoe dan ook, het boek ligt er met als ondertitel 'Historische en hedendaagse stemmen uit kerk en theologie'. In het 'Woord vooraf' typeert prof. dr. A. van de Beek het als een soort beschrijving van een reis door de tijd 'om

Dr. J.D.Th. Wassenaar overhandigt het eerste exemplaar van Vreemdelingschap aan ds. K. van den Broeke, preses van de generale synode van de Protestantse Kerk in Nederland, op 27 september 2014 in de protestantse kerk te Hellendoorn.

mensen uit de kerkgeschiedenis te ontmoeten en te luisteren hoe zij omgaan met de vreemdeling op aarde waarmee Wassenaar de lezer mee wil nemen. Het is zelf een tocht door vreemd land met stemmen van mensen uit andere tijden.' (p. 15)

Voor mij is 'stemmen' een woord met een muzikale connotatie. En omdat een van de sleutelteksten in het vertoog over vreemdelingschap Hebr. 13: 14 is ('Onze stad is immers niet blijvend, wij kijken juist verlangend uit naar de stad die komt.') hoorde ik de muziek uit Brahms' *Deutsches Requiem*: 'Denn wir haben hier keine bleibende Stadt', een muzikale en tekstuele meditatie (teksten uit 1 Korintiërs 15, 1 Tessalonicenzen 2 en Openbaring 4 en 5) over de toekomst die de gelovige te wachten staat. Een verklanking van de hoop waarvan ieder leeft die zich een vreemdeling op aarde voelt.

Het thema

Het thema 'vreemdelingschap' is onlosmakelijk verbonden met de gang van Gods volk door de geschiedenis. Wassenaar schrijft met name over de tijd in en na het Nieuwe Testament.

Het Griekse vocabulaire dat gebruikt wordt in het Nieuwe Testament om het thema onder woorden te brengen, is natuurlijk voor een groot deel schatplichtig aan de Septuaginta. In het Oude Testament is immers vaak sprake van vreemdeling en vreemdelingschap, zowel van de aartsvaders als van het volk Israel, die ballingschap en diaspora kenden, zoals later ook de christenen en de christelijke gemeenten. Van dat taalgebruik geeft Wassenaar een grondig overzicht, zowel in uitleg van de *termini technici* als van de sociale en ethische betekenisontwikkelingen. De lezer raakt direct en al verder lezend vertrouwd met wat vreemdelingschap allemaal met zich kan meebrengen: wereldmijding, wereldgeïkzaamheid, distantie, ascese, 'tweeërlei burgerschap', uitsluiting, vervolging, verstrooiing, pelgrimage, contrastgemeenschap, alternatieve gemeenschap, exodusmodel, en wat theologen in hun creativiteit aan modellen hebben bedacht en ontwikkeld. Al deze begrippen cirkelen om de vraag hoe en wat christenen geoorloofd is te gebruiken (*uti*) en te 'mogen' en wat en hoe te genieten (*frui*) en de spanning daartussen uit te houden.

De kerkvaders komen daarover aan het woord, belangrijke stromingen en personen uit de Middeleeuwen, zoals Thomas a Kempis, en de reformatoren, met respectievelijk veel aandacht voor Augustinus en Calvijn, uiteraard vanwege de betekenis van deze 'kerkvaders' voor de Nederlandse protestantse kerk(en). Wassenaar wijdt ook een hoofdstuk aan enkele invloedrijke Nederlandse theologen, te weten Noordmans (hoe kan het anders! - JD), J. Koopmans, K. Schilder en Van de Beek, die zich meer of minder uitdrukkelijk met het thema hebben beziggehouden.

Wassenaar schrijft doelgericht, geeft details waar nodig, wijst ontwikkelingen aan, citeert studies en auteurs en geeft in dat alles blijk van een grote belezenheid. Wat hem mijns inziens voor ogen staat, is de christelijke geloofs-gemeenschap(pen) in de actualiteit van vandaag hun positie te leren zien in het wijde perspectief van de eigen geschiedenis en te bemoedigen voor de toekomst in een momenteel voor de christelijke gemeente moeilijke tijd. In zijn 'Ten Geleide' noemt hij opnieuw Van de Beek met wiens opvattingen over het thema hij zich verwant voelt (p. 13, waar diens boek *God doet recht* wordt geciteerd) en die hij typeert aan de hand van een tweetal kerkliederen. Enerzijds een 'oud', vertrouwd lied als 'Nooit kan het geloof te veel verwachten' (Gezang 291 uit het *Liedboek voor de kerken*, 1973 en eerdere bundels) waarin de regels voorkomen: 'Daar is de vreemdelingschap vergeten en wij, wij zijn in 't vaderland!' en anderzijds Lied 941 uit *Liedboek. Zingen en bidden in huis en kerk* (2013) 'Waarom moest ik uw stem verstaan' met in het tweede couplet de regel 'Gij maakt mij steeds meer vreemdeling.' Het zijn deze liederen die 'de beide aspecten van de vreemdelingschap (het toekomstgerichte karakter van het christelijke geloofsleven en het aspect van 'een vervreemding van het meeste vanzelfsprekende') bij elkaar [houdt], zelfs in een duidelijke aanscherping. In één zin: 'Eschatologie heeft in de wereld de gestalte van een lijdensgeschiedenis'.

Mooi(st)e passage

Een van de mooiste passages uit het boek vind ik dan ook de paragrafen 6.14.7 en 8 over de vreemdelingschap in het kerklied, waarin Wassenaar de dichter Ad den Besten citeert over genoemd Lied 941: 'Gods stem te hebben verstaan, is een moeilijke genade, waaronder men soms maar het liefst zou willen weggelopen. Het betekent een vreemde, onnatuurlijke onrust in het bloed, een vervreemding van het meest vanzelfsprekende. De Stem roept ons op dezelfde weg, die Jezus is gegaan, - die zijn leven niet heeft willen behouden en geen plek vond om zijn hoofd neer te leggen. Maar alleen op dié weg, in het onbehuide, is er toekomst voor de mensen.'

Besluit

In de beschrijving en waardering van de verschillende standpunten van theologen over wat de kerk is en zou moeten zijn de eeuwen door en hoe christenen zouden moeten leven en hoe zij elkaar bevestigen en tegenspreken, - daarvan heeft Wassenaar een rijke en leerzame verzameling bijeengebracht. Dominees en andere liefhebbers kunnen hun hart daarbij ophalen en opnieuw nadenken over hun eigen positie.

Ik besluit mijn beschouwing met het aanhalen van een strofe uit onderstaand gedicht van H.M. van Randwijk, dat wordt geciteerd in J.J. Buskes, *Vier vrienden* (Apeldoorn, 1971), p. 41v. en dat al lezend maar niet uit mijn gedachten verdween:

*Wij, zonder geld op reis gegaan
en zonder buidel uitgezonden
om te genezen waar wij konden
te zegenen waar and'ren slaan,
te vroeg vertraagde onze voet,
wij hebben ons te warm genesteld
en een weerbarstig fort gemetseld
rondom een volk dat trekken moet.*

Besproken: dr. J.D.Th. Wassenaar, *Vreemdelingschap. Historische en hedendaagse stemmen uit kerk en theologie*; Zoetermeer 2014; 366

p., hardcover; ISBN 9789023928317; prijs: € 22,50.

Studiedag Stichting Dr. O. Noordmans 2015

Protestantse Theologische Universiteit
(Locatie: VU Amsterdam)

donderdag 18 juni

Thema: De ongemakkelijke vreemde

Noordmans' denken over vreemdelingschap verkend in het licht van huidig postmodern denken over de secularisering van het vreemde / de vreemdeling

Sprekers

- Dr. Jan Dirk Wassenaar, theoloog en predikant PKN te Hellendoorn, secretaris van de Stichting dr. O. Noordmans,
- Dr. Laurens ten Kate, filosoof en theoloog, universitair docent godsdienstfilosofie en religiestudies aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht en senior fellow aan de Faculteit Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam (programma 'Meta-morfoses van het christendom in filosofie, literatuur en kunst').

Door de eeuwen heen is over de christelijke existentie dikwijls nagedacht in termen van vreemdelingschap. De gelovige, de kerk: zij zijn een vreemde verschijning in de wereld, onderweg naar de toekomst van God; zo wordt dan gezegd. Wat is eigenlijk de kern van de vreemdeling als gestalte? Het denken van de Nederlandse theoloog Oepke Noordmans (1871-1956) en dat van huidige postmoderne denkers lijken elkaar minstens te raken in de vaststelling dat de figuur van de vreemdeling een ongemakkelijke is. Zij is op geen enkele andere bestaanswijze herleidbaar. De positie

van de vreemdeling is die van de onwortelde en ontheemde, wiens nomadisch bestaan de gevestigde orde verontrust en verwacht. Door Noordmans is deze gestalte met name in zijn meditaties over de aartsvaders (Abraham als 'de dolende ridder') en over Christus die zich als vreemdeling voegt bij de Emmaüsgangers onnavolgbaar uitgebeeld. In heel zijn werk is het bijbels grondmotief van vreemdelingschap voelbaar, en verweven met dimensies als ascese (ethiek) en hoop op de toekomst van God (eschatologie).

Hoe kan in onze complexe samenleving met zijn interculturele verschillen over de gestalte van de vreemdeling worden gesproken? Voorbij ieder wij / zij denken? Biedt Noordmans' denken hier impulsen? Op deze studiedag leggen twee gidsen ons hun inzichten voor.

Ten eerste: Jan Dirk Wassenaar, schrijver van vele publicaties over Noordmans, gaf vorig jaar een interessant boek over het thema *Vreemdelingschap. Historische stemmen en hedendaagse stemmen uit kerk en theologie*. Hij gaat in het verlengde van zijn boek nader in op Noordmans' opvatting van *vreemdelingschap als pelgrimage, individueel en als gelovige gemeenschap* en wijst daarbij ook op Noordmans' sensitiviteit voor existentie-filosofische inzichten.

Ten tweede: Laurens ten Kate plaatst het thema 'vreemdelingschap' in het bredere kader van langlopende (godsdienst-)wijsgerige

ontwikkelingen waarin in toenemende mate de goddelijke en ambivalente status van de vreemdeling (vriend en vijand) wijkt voor een ambiguïteit in het menselijk zelf: vreemdheid als intrinsiek kenmerk van de *humanitas* zelf. Ten Kate onderzoekt in zijn lezing de sporen en gevolgen van *de secularisering van de vreemde* in wijsgerige en christelijke bronnen, tot in het werk van Noordmans.

Workshops

Deel van het middagprogramma zijn workshops waar enkele inleiders met de deelnemers in gesprek gaan over de thematiek vanuit hun eigen expertise en in relatie tot een tekstfragment van Noordmans. Ook wordt hier doorgesproken met de inleiders over hun lezing.

Deelname en opgave

Het dagprogramma start om 10.30 uur. Vanaf 10.00 uur is er ontvangst met koffie. Na het ochtendprogramma is er een kort intermezzo-programma, voorafgaand aan de lunch.

De kosten voor deelname bedragen voor donateurs € 20,-, voor niet-donateurs € 40,-, voor studenten € 10,- (incl. lunch). De kosten kunt u op de dag zelf betalen.

Te zijner tijd ontvangen de donateurs van de Stichting dr. O. Noordmans de lezingen in druk in een nieuw Noordmans Cahier.

Aanmelding kan per e-mail bij de secretaris: Dr.J.D.Th.Wassenaar@hetnet.nl of telefonisch: 0548-655635. Nadere informatie is ook te krijgen bij de voorzitter, dr. A. van der Kooi, tel. 038-3325274; e-mail a.vd.kooi@planet.nl

Uitgave onder verantwoordelijkheid van de Stichting Vrienden van Noordmans.

De Stichting beoogt de studie van het gedachtengoed van Dr. O. Noordmans te bevorderen en de relevantie ervan voor vandaag onder de aandacht te houden.

Redactie en Bestuur

Mw. Dr. A. van der Kooi, Kampen (voorzitter)
 Dr. J. D. Th. Wassenaar, Hellendoorn (archivaris/secretaris a.i.)
 Drs. J.J.A. Doolaard, Zeist (penningmeester)
 Dr. K. Blei, Haarlem (lid)
 Drs. C. C. Den Hertog, Surhuisterveen (lid)
 Prof. Dr. G.W. Neven, Kampen (lid)
 Drs. F. Ziel, Kampen (lid)

Voor opgave tot donateur van de Stichting of voor een financiële bijdrage kunt u contact opnemen met de penningmeester:

Ds. J.J.A. Doolaard, Nelson Mandelalaan 132, 3707 KP Zeist

Telefoon: 030 - 69 10 770 / 06 - 536 10 209

E-mail: j.doolaard@hetnet.nl

Rekeningnummer: NL34 INGB 0005 3060 84, t.n.v. Stichting Dr. O. Noordmans